

Nemesi Attila László

A nyelv a nyilvánosságban: versengő és társdiskurzusok

Bevezetés

A nyelvtudomány művelőinek túlnyomó többsége nem foglalkozik hivatásának részeként a nyelv nyilvánosságban betöltött szerepével. Még a 20. század elején Ferdinand de Saussure, a nyelvészeti strukturalizmus megalapozója vezette be a „belső” és „külső” nyelvészet közötti megkülönböztetést, amellyel a nyelvi rendszer vizsgálatát állította a nyelvészeti kutatás középpontjába („belső nyelvészet”). Elismerte ugyan a „külső nyelvészet” létjogosultságát – például, hogy nagyon gyümölcsöző a nyelv földrajzi és társadalmi változatosságának, a történeti-társadalmi kontextusukba helyezett nyelvi változásoknak a mélyreható tanulmányozása –, de igazán „a belső nyelvi organizmus” érdekelte (Saussure 1997 [1916]). Azóta új nyelvelméleti irányzatok születtek, ám ma is vannak olyanok, akik szerint a nyelv nincs szoros összefüggésben a társadalommal és a kultúrával (lásd pl. Nádasy 2006: 16). Ezt egy szociolingvista (vö. Kontra 2003: 29–34) vagy egy kulturális nyelvész (vö. Palmer 1996) természetesen nem fogadja el. A kritikai nyelvészet, amely bátran kilép a nyelvtudomány elefántcsonttornyából, hogy lerántsa a leplet a nyelvi befolyásolás általa észlelt megnyilvánulásairól, egyenesen azt vallja, hogy a nyelv valóságot teremt, miként arra Orwell az irodalmi fikció eszközeivel két remekművében, az *Állatfarmban* és az 1984-ben rávilágított (Fowler et al. 1979; magyarul Hodge és Fowler 2008 [1979]). Néhány kritikai diskurzuselemző az elmúlt két és fél évtizedben végképp levetkőzte a politikával szemben távolságtartó deskriptív nyelvészet gátlásait, és tudósként maga is ideológiai csatárokba állt (van Dijk 1991; van Dijk 1993; Wodak és van Dijk 2000; Reisigl és Wodak 2001; Wodak 2015). Amellett, hogy az egyoldalúság a tudományban nem elegáns, elgondolkodtató, mi történik, ha azok a diskurzusok kerülnek hegemon helyzetbe a nyilvánosságban, amelyek riválisait a kritikai nyelvész a hatalmi egyenlőtlenségre hivatkozva korábban kitartóan bírálta. Elvész-e a kri-

tikai erő (Billig 2003), vagy megmarad a következetesség az uralom újratermelését szolgáló diskurzív stratégiák feltárására irányuló törekvésben (van Dijk 2000 [1993])? A kritikai diskurzuselemzés elmélete és gyakorlata is kétségkívül kritikai diskurzuselemzés tárgyává tehető (Widdowson 1995; Hammersley 1997; Widdowson 1998).

Ebben a dolgozatban a nyilvánosságot különböző ideológiák és hatalmi célok által motivált versengő és társdiskurzusok szimbolikus tereként értelmezem. A diskurzív politikatudomány (Szabó 2003a, 2003b) által is osztott nyelvelméleti kiindulópont az, hogy a nyelv nem semleges médium, amely képes objektíven tükrözni a valóságot, hanem értelmező közeg, amely a jelentésalkotás révén valóságinterpretációkat hoz létre. A valóságinterpretációkat különböző (egyéni és kollektív) ágensek által többé-kevésbé összehangoltan működtetett és többé-kevésbé koherens diskurzusok táplálják, amelyek viszonya vagy egymást támogató, vagy semleges, vagy egymással szemben álló. Egy diskurzus a társadalmi-politikai kommunikáció írott, szóbeli, képi és multimodális műfajaiban ölt alakot: nyelvi és nem nyelvi kifejezőmódok, jelentésalkotási stratégiák együttese, amelyekkel a kommunikátorok előmozdítják vagy fenntartják egy ideológia széles körű elfogadását (miközben nem egyszerűen készen kapják, hanem bizonyos mértékig konstruálják is azt), így legitimálva az általuk szorgalmazott társadalmi rendet és politikát (vö. Mills 1997). A kritikai diskurzuselemzésnek arra kell irányulnia, hogy felfedje a diskurzusokra jellemző nyelvi és nem nyelvi jártasságokat, működési mechanizmusokat, különös tekintettel a nyelv valóságformáló erejére (Nemesi 2011b: 180). A „kritikai” jelzõt nem sajátíthatja ki kutatók egyetlen ideológiai csoportosulása sem, hiszen ezzel hitelét veszítené az egész tudományos vállalkozás. Kulcskérdés a diskurzusok hatékony terjesztése szempontjából a társadalmi kommunikáció csatornáihoz való hozzáférés megszervezése és azok intézményesített kontrollja (lásd pl. Foucault 1991 [1970]; van Dijk 2000 [1993]; van Dijk 2006), ám ez a diskurzuskutatás makroszintje, amely kívül esik a nyelvész kompetenciáján. Az alkalmazandó nyelvészeti-szemiotikai módszertannak nincs egységes megfogalmazása: meríthet a retorikából és az érveléseméletből, a szintaxisból, a szemantikából és a pragmatikából, a stilisztikából, a szövegтанból és a társalgáselemzésből egyaránt (vö. Fowler et al. 1979; Wilson 1990; van Dijk 2000 [1993]; Wodak és Meyer 2009 [2001]; Clayman és Heritage 2002; Chilton 2004; Hámori 2007; Walton 2007). Négy pontosan definiált jelentéskategóriát felhasználva két korábbi munkámban olyan elemzési keretet javasoltam, amely tíz nyelvi stratégiával számol: pozitív denotatív jelentések, pozitív konnotációk, pozitív előfeltevések és pozitív implikatívák generálása, valamint negatív információ elhallgatása arról, amivel/akivel a közlő rokonszenvez, illetőleg negatív denotatív jelentések, negatív konnotációk, negatív előfeltevések és negatív implikatívák generálása, valamint pozitív információ elhallgatása arról, amivel/akivel a közlő vitázik (Nemesi 2007; Nemesi 2011b). A képi befolyásolás külön tárgyalást igényel (vö. Nemesi 2011a), itt nem is lesz róla szó. Mivel talán a legnagyobb aktualitása és világpolitikai jelentősége napjainkban a globalizáció és a migráció diskurzusainak van, ezekkel fogom szemléltetni a diskurzusok harcát és összefonódását a nyilvánosságban a jelentésalkotásra fókuszáló nyelvész diskurzuselemző nézőpontjából.

A globalizáció diskurzusai: globalizmus és antiglobalizmus

A globalizáció témakörének könyvtárnyivá duzzadt a szakirodalma, ezért annak mégoly vázlatos áttekintése is a jelen dolgozat terjedelmi korlátaiba ütközne. Meg kell tehát eléged-

nem azzal, hogy körülírom a jelenséget meghatározásainak ismétlődő elemeivel, mielőtt a nyilvánosságot betöltő, s így a közvéleményt formáló diskurzusaira rátérek.

Bár a globalizáció gyökerei visszanyúlnak a nagy földrajzi felfedezések korára és az ipari társadalmak kialakulására, mint fogalom viszonylag új, divatszóvá az 1990-es években vált. Fő komponensei – amelyek egymást feltételezik és segítik elő – a gazdaság, a kereskedelem és a politika nemzetállami kereteken túllépő, világméretű összekapcsolódása és kölcsönös függése, az infokommunikációs forradalom és az angol nyelv térhódítása, az egyének, csoportok, szervezetek közötti térbeli-időbeli távolságok radikális csökkenése, a mobilitás, a nemzetközi áruforgalom növekedése, a kultúrák, etnikumok, vallási irányzatok intenzív vándorlása, egymás mellett élése és keveredése, az emberi közösségek, az identitás és az életforma, életstílus átalakulása, a hálózatosodás, az egységesülés, elnyugatiasodás, elamerikanizálódás az oktatásban, a kutatásban, a szervezeti és a populáris kultúrában, illetőleg általában a kínálat és a fogyasztói szokások terén (Robertson 1992; Castells 2005–2007 [1996–1998]; Beck 2005 [1997]; Berger 1998 [1997]; Bauman 2002 [1998]; Giddens 2005 [1999]; Tomlinson 1999; Held és McGrew 2000; Lechner és Boli 2000; Ellwood 2003 [2001]; Coupland 2010; Rodrik 2014 [2011]). Hívei a folyamatot a társadalmi-gazdasági-politikai fejlődés természetes velejárójának tekintik, az együttműködést, a toleranciát, az értékek és eszmék sokféleségét, a kulturális javak és a demokratikus normák terjedését hangsúlyozzák, a versenyre, a hatékonyságra és a gazdasági növekedésre hivatkoznak, valamint az erősebb állami ellenőrzés helyett a nyitott gazdaságban, a piac önszabályozó természetében hisznek (lásd pl. Bhagwati 2004; Wolf 2004). Kritikusai a legnagyobb tőketulajdonosok és a multi- vagy transznacionális vállalatok nyers érdekérvényesítését, a világ valamifajta új gyarmatosítását látják a globalizációban, a politikai elitet korrupcióval, a globalizációt pártoló nemzetközi médiát elfogultsággal vádolják, aggódnak a globális környezeti kockázatok, az elszegényedés, az állam és az emberek kiszolgáltatottsága, a szociális védőháló gyengülése, a kultúra commercializálódása miatt, továbbá a hagyományos közösségek széthullásától, helyi és globális civilizációs konfliktusoktól tartanak (lásd pl. Martin és Schumann 1998 [1996]; Banerjee és Linstead 2001). Van, aki úgy véli, hogy a lokalitás és a globalitás találkozása új minőséget teremt; a globális folyamatok mindenhová „begyűrűznek”, a lokális események pedig globális következményekkel járnak, így helyesebb – legalábbis a kultúra vonatkozásában – „glokalizáció”-ról beszélni (Robertson 1995). A globalizációnak a véleményformáló elitek által közvetített nyilvános diskurzusai hajlanak valamelyik markáns álláspont irányába: a globalizáció vagy szükséges, vagy veszélyes.

A globalizmust – Fairclough (2006: 40) nyomán – a globalizáció olyan diskurzusaként határozom meg, amely kedvező színben igyekszik feltüntetni, sőt kifejezetten támogatja a globalizációs folyamatokat és törekvéseket, mégpedig úgy, hogy azokat leegyszerűsített neoliberális közgazdaságtani fogalmakhoz igazítva értelmezi. Röviden: azt hirdeti, hogy a globalizáció jó, és le kell bontani az útból minden akadályt. A globalizmus mint diskurzus mögött tehát ott áll a neoliberalizmus mint ideológia (Steger és Roy 2010), amelyből a globalista megnyilatkozások alábbi hat alapállítása következik (Steger 2003; 2009 [2002]):

1. A globalizáció lényege a liberalizáció és a piacok globális integrációja.
2. A globalizáció elkerülhetetlen és visszafordíthatatlan folyamat.
3. A globalizációnak nincsenek felelősei.
4. A globalizáció mindenkinek előnyös.

5. A globalizáció világszerte elősegíti a demokrácia terjedését.
6. A globalizáció szükségessé teszi a terror elleni háborút.

Ezek az alapállítások hol explicit kijelentés formájában, hol előfeltevésként vagy sugallt jelentésként, érveléssel megtámogatva vagy tényként kezelve jelennek meg a globalista nézőpontú – vagy azt (is) közvetítő – szövegekben. Nem kell persze mind a hatot tetten érni ahhoz, hogy globalista diskurzusról beszélhessünk, de valamelyiket közülük feltétlenül képviselnie kell a megnyilatkozóknak. A tipikus az, hogy mivel egymást erősítik, legalább három-négy kimutatható egy-egy ilyen szöveg különböző jelentésrétegeiben. A globalizmus képviselői között politikusokat és politikai pártokat, kormányokat és kormányzati szerveket, nemzetközi intézményeket és magánvállalatokat, azok vezetőit, újságírókat és médiavállalkozásokat, civil szervezeteket, tudományos műhelyeket és értelmiségi közszereplőket egyaránt találunk. Legyen szó az Egyesült Államoknak vagy az Európai Unió végrehajtó szervének, az Európai Bizottságnak a jelenlegi vezetőiről, Bill Gatesről vagy Soros Györgyről, a Világbankról (World Bank), a Nemzetközi Valutaalapról (IMF), a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezetről (OECD), a *Business Week* és a *Forbes* magazinról vagy a *Wall Street Journal*ról és az *Economist*ről, a globalizmus ágensei erős kommunikációs pozíciókat vívtak ki maguknak a nyilvánosságban. Olyannyira, hogy bizvást kijelenthetjük: a globalizmus ma a globalizáció uralkodó diskurzusa, legalábbis a nyugati világban (Fairclough 2006: 39).

Steger (2009 [2002]) újabban nem *globalizmus*ról, hanem *globalizmusokról* ír, többes számban, mert úgy véli, hogy a piaci globalizmust – amely értelemben a fogalmat eredetileg használta – kihívások érték másfajta normákat, értékeket és jelentéseket előtérbe helyező globalizmusok, jelesül az „igazságosságglobalizmus”, a „nemzeti populizmus” és a „dzsihádistá globalizmus” részéről. Az első (baloldali), ahogy a nevében is benne szerepel, az igazságosság, az egyenlőség, a szegényekkel való szolidaritás és az ökológiai fenntarthatóság jegyében kíván mozgalomszerűen fellépni a piaci globalizmussal szemben. A második (jobboldali) a nemzetállamok és a nemzeti kultúrák egységét félti azok gyengülésétől, hanyatlásától tartva, ami kiszolgáltathatja az embereket a transznacionális vállalati érdekeknek. A harmadik az iszlám civilizációból érkező radikális válasz, amelyet militáns retorika jellemez, és az umma (az egész iszlám közösség) globális kiterjesztését célozza. Bár egyetérték Stegerrel abban, hogy a piaci globalizmusnak szembe kellett és kell napjainkban is néznie ezekkel az alternatív diskurzusokkal, és részben hatásukra még inkább keményített a gazdasági deregulációt, a privatizációt, a szabad kereskedelmet, a tőke szabad áramlását, az alacsony adókat és a fiskális szigor szorgalmazó neoliberális doktrínán, igen sok a hasonlóság a bal-, illetőleg jobboldalinak mondott „ellendiskurzusok” között. Az „antiglobalizmus” címszó alatt jól megfér egymás mellett az „igazságosságglobalizmus” és a „nemzeti populizmus” érvrendszere (a *populizmus* szót egyébként ebben az összefüggésben nem szívesen használom annak általános(ító) negatív konnotációja miatt, pusztán Stegertől idézem). A „dzsihádistá” diskurzust értelemszerűen szintén kivonnám a globalizmus fogalmából a globalizáció harmadik, itt bővebben nem tárgyalt diskurzusaként tekintve rá.

Az *antiglobalizmust* azért vélem szerencsés terminusnak, mert úgy tudjuk definiálni, hogy sorra megkérdőjelezi a globalizmus alapállításait:

1. A globalizáció lényege a nagyvállalatok globális piacszerzése és profitnövelése.
2. A globalizáció nem feltartóztathatatlan folyamat.
3. A globalizációnak vannak felelősei.

4. A globalizáció nem mindenkinek előnyös, sőt egyes országok és széles társadalmi rétegek számára előnytelen.
5. A demokrácia terjesztése csak ürügy a globalizáció elősegítésére.
6. A terror elleni háború egy másik ürügy a globalizáció térnyerésének biztosítására.

Legyenek tehát bal- vagy jobboldaliak, a globalizáció árnyoldalainak kritikusai osztani látشانak e téziseket, jóllehet más kiindulópontból és más ideológiai színezettel. Antiglobalista az amerikai dokumentumfilmes Michael Moore, aki többek között a *Fahrenheit 9/11* (2004), a *Sicko* (2007) és a *Kapitalizmus: szeretem!* (2009) alkotójaként szerzett hírnevet (Murai 2010). Antiglobalista a generatív nyelvészeti atyja, Noam Chomsky (1999), az ATTAC mozgalom és Joseph Stiglitz (2003 [2002]) Nobel-díjas közgazdász, aki korábban a Clinton-kormányzat szolgálatában állt (1993–1997) és a Világbank alelnöke (1997–2000) is volt. Magyarországon a politikai paletta egyik oldalán megtaláljuk az „igazságosság-antiglobalistákat” (pl. a Lehet Más a Politika képviselőjében), másik oldalán, a Fidesz–KDNP pártszövetség szellemi holdudvarában pedig a nemzeti-konzervatív antiglobalistákat, akik közül elméleti igényvel Bogár László (2003) lép fel. A sajtóra is érvényes a megosztottság: az *Index* és az *Origo* hírportálok például inkább globalisták, a *Magyar Hírlap* és az *Echo Televízió* viszont inkább (nemzeti-konzervatív) antiglobalista. Fontos megjegyezni, hogy a globalizációt többen – mint Chomsky és Stiglitz – nem tekintik eleve kártékony folyamatnak és pejoratív fogalomnak („nemzetközi integráció”, „az emberi jogok világméretű kiterjesztése”, „az erőforrások és a megtermelt javak igazságos elosztása” stb.), hanem azt kritizálják, ahogy az a valóságban végbemegy. Mások – mint például Bogár – nem hisznek abban, hogy a globalizáció „megreformálható”, és hosszabb távon a tőkeszegény országok javára fordítható.

Fairclough (2006: 39–54) a globalista és az antiglobalista diskurzus illusztrálásaképpen két szöveget mutat be és elemez részletesen. Témájuk és műfajuk ugyanaz: a 90-es évek kelet-ázsiai pénzügyi-gazdasági válságának értelmezése egy-egy beszédben. A globalista értelmezést Stuart Eizenstat, a Clinton-kormányzat illetékes államtitkára adja (1999), míg az antiglobalistát Mahathir bin Mohamad, Malajzia volt miniszterelnöke (2002). Eizenstat az episztemikus érveléstől (állítások arról, mi történt és mi a fennálló helyzet) a normatív érvelés (minek kellett vagy nem kellett volna történnie, és mit kellene vagy nem kellene tenni) felé halad. Amellett, hogy világosan kimutathatók a beszédben a globalizmus Steger-féle alapállításai (a 6. kivételével), Fairclough arra hívja fel a figyelmet, hogy Eizenstat – elismerve, hogy az Egyesült Államok globalista külpolitikát folytat („hasznosítva a globalizáció erőit, hogy világszerte fenntartsa a demokratikus, szabadpiaci kapitalizmus nemzetközi támogatását”), és hogy ennek a válság következtében „kihívással” kell szembenéznie – hajlamos összemosni a globalizmust a globalizációval, a súlyos veszteségeket elszenvedő országok kiépítetlennek, átláthatatlannak, korruptnak minősített intézményrendszerére hárítja a felelősséget a bajokért, és óv az esetleges „protekcionista” válaszlépésektől, amelyek „a globalizáció megállításának hiábavaló kísérletei” lennének. A katasztrofális hatást eredményező gyors tőkemozgásokat nyelvileg nominalizálja, azaz elrejti a cselekvőket (akik a tőkét mozgatták), cselekvés helyett eseményként írja le a történeteket („tőkebeáramlás”, „rövid futam-idejű magánkölcson”, „rossz befektetések”). Negatív konnotációjú szavakat társít az érintett ázsiai országokhoz („haverszellem”, „korrupció”), de kerüli az értékelő kifejezéseket a „picokkal”, befektetőkkel kapcsolatban. A normatív érvelés javasolt receptje: helyreállítani a bizalmat a globális pénzügyi rendszerben, szociális védőhálót kiépíteni a „globalizáció által

okozott zavarok átvészélése” érdekében, korrupcióellenes, az átláthatóságot, jó kormányzást erősítő intézkedéseket hozni, és mindenekelőtt: megmaradni a „gazdasági reform” és a kereskedelmi liberalizáció útján. A tőke beáramlásának szabályozását Eizenstat nem említi, hiszen az nem férne össze a neoliberalizmus ideológiájával. Bin Mohamad antiglobalista nyelvezete megfordítja az értékelés előjelét: a nemzetközi pénzkereskedők „mohósága”, „tombolása”, „spekulációja”, „manipulációja” vezetett a kárvallott országok „kifosztásához”, vagyonuk „kimazsolázásához”, ők „háztak bővli kötvényeikkel”, taszították csődbe a kiszolgáltatott államokat, értékelték le azok pénzmemét, miközben folyamatosan hozzá nem értéssel, korrupcióval és haverszellemmel vádolták kormányaikat (vö. Eizenstat szövegével), és képmutatón a „nagy emberbarát” szerepében tetszelegtek (íronia). „A kapzsiság vette át a világgazdaság irányítását”, „a világot ma a gyors pénzszerzés érdekli” – mondja a malajziai miniszterelnök, aki szerint a nemzeti kormányok ideje nem járt le; el lehet őket küldeni, ha nem az emberek jólétét szolgálják, a befektetőket viszont nem szokás számon kérni, hibáztatni. Megállítaná a rövid távú eladásokat, a spekulációt, fellépne az üzleti monopóliumok ellen, visszaállítaná a korábbi status quót, a valódi, tisztességes kereskedelmet (normatív érvelés). Érzelmi-értékelő-minősítő (Péter 1991a; 1991b) és racionális elemek szövik tehát át egymást bin Mohamad beszédében is, csak az arány némiképp eltolódik az előbbi javára. (Tartsuk szem előtt, hogy ő a károsult államok pozíciójából interpretálja az eseményeket, és hárítja a külső pénzpiaci szereplőkre a felelősséget.)

A migráció diskurzusai: multikulturalizmus és monokulturalizmus

A globalizmus mint csomóponti diskurzus vagy „mesternarratíva” (Jessop 2004) köré Fairclough (2006) szerint olyan társdiskurzusok kapcsolódnak, mint a „terror elleni háború”, a „tudásalapú gazdaság” és az „élethosszig tartó tanulás” diskurzusai. Legfontosabb társdiskurzusát – sőt, talán mondhatjuk: ikertestvérét –, a multikulturalizmust azonban nem említi, pedig a globalizációtól elválaszthatatlan a munkaerő mozgása és a nemzetállamok korábbi, homogénebb kulturális arculatának megváltozása. A multikulturalizmus hasonlóan befolyásos diskurzusa a migrációnak a nyugati nyilvánosságban, mint amilyen befolyásos diskurzusa ugyanitt a globalizmus a globalizációnak. Nem csupán összeegyeztethetők, hanem egymást feltételezik, pártolják és igazolják.

Migrációval az emberi társadalmak történetének minden korszakában számolhatunk, de a 20. század második felétől a folyamat kuszább és erőteljesebb, mint azelőtt bármikor. A nemzetközi migrációnak egységes elmélete nincs. Egyes magyarázatok a bérkülönbségekre, a munkanélküliségre és a munkaerő-keresletre, az egyéni vagy családi költség-haszon számításra, mások a világgazdaság szerkezetére, a tőke áramlására, a demográfiai változásokra, illetőleg az üldöztetésre, a globális konfliktuszónákból való menekülésre koncentrálnak (Massey et al. 2001 [1993]; Póczik et al. 2008). A migrációnak nyilvánvalóan összetett társadalmi-kulturális következményei vannak – főképpen ezek megítélése mentén polarizálódik a multikulturalizmus és a monokulturalizmus híveinek tábora (lásd pl. Vertovec és Wessendorf 2010).

Ahogy arra Feischmidt (1997: 8) és Egedy (2006: 22–23) is rámutatnak, a multikulturalizmus leíró és normatív fogalomként is értelmezhető. Ha leíró kategória, akkor arra szolgál, hogy megragadja azt az újfajta kulturális heterogenitást, amely a modern társadalmakra

– különösen az elmúlt évtizedekben – jellemző. A kultúrának persze számos szintje van sok lehetséges átfedéssel: nemzeti kultúra (sőt még tágabban: kultúrkör vagy civilizáció), regionális és helyi kultúra, vallási, etnikai és nyelvi hovatartozás szerinti kultúra, továbbá generációs, társadalmi osztály/réteg szerinti, nemi és szexuális identitásbeli, szervezeti kultúra. Elvben ezek bármelyikére vagy bármely kombinációjára alkalmazható a multikulturalizmus terminus. A valóságban viszont a nemzeti, etnikai, vallási és nyelvi kultúra olyan sokszor jár együtt, hogy a „multikulturális” tipikusan az eltérő etnikumú, vallású és nyelvű közösségekre, államokra használt jelző. Nem is ez az értelmezés vált ki vitákat, hanem a multikulturalizmus mint normatív koncepció, előíró ideológia, amelynek alapja a kulturális relativizmus, vagyis az, hogy minden kultúra egyformán értékes és tiszteletre méltó, egyik sem élvezhet előnyt a másikkal szemben. Magasztos és mélyen humanisztikus elv, ám a gyakorlatban egy sor kérdést és problémát vet fel. Csak néhány ezek közül: mi tart össze egy államot, ha multikulturális? A sokféleség támogatása nem vezet-e megosztottsághoz, szegregációhoz, párhuzamos társadalmak létrejöttéhez, fundamentalizmushoz? Hol húzódnak a tolerancia határai, melyik csoport érték- és normarendszere jelöli ki a szabadság határait? Miben kell alkalmazkodni egymáshoz, és miben nem? Mennyit és mire költson az állam? Mihez van a többségnek joga; megvédeheti-e saját kultúráját, jogrendszerét, vagy ezzel automatikusan sértené a kisebbségeket? Milyen értelemben egyenlők a kultúrák, és milyen értelemben nem? Meg lehet-e követelni egy viszonylag homogén társadalomtól, hogy külső körülmények hatására váljon önként multikulturálissá?

Egy friss példa a sok közül: mint arról a magyar sajtó is beszámolt, Julia Klöckner német kereszténydemokrata képviselő felháborodott azon, hogy egy imám vallására hivatkozva nem fogott vele kezét egy menekülttáborban. A *Bild* című lapnak elmondta, hogy több száz levelet kapott német nőktől hasonló panaszokkal muszlim férfiak velük szembeni viselkedéséről. Szerinte „a férfiak és nők egyenjogúsága a mi felvilágosult társadalmunk egyik alappillére”, és „ha valaki a német alkotmánynak a menekültek kötelező befogadására vonatkozó 16. paragrafusára hivatkozik, annak be kell tartania az alkotmány másik 145 pontját is” (*Index*, 2015. szeptember 28.).

A multikulturalizmus sokféle szellemi irányzattól kapott támogatást: a közösséglvű filozófiától, a liberális egalitarizmustól, a posztkolonializmustól egyaránt (Song 2010). Ellenfelei az „olvasztótégely” vagy a monokulturalizmus ideológiájával szimpatizálhatnak (Egedy 2006: 22). Csakhogy a kultúrák összeolvadása sok időt vesz igénybe (ha egyáltalán sikeresen végbemegy), a monokulturalizmust pedig a globalizáció és a növekvő nemzetközi migráció állítja kihívás elé. A monokulturalizmus jelentheti a többségi társadalom elvárását a más kultúrához tartozók asszimilálódására, vagy pusztán a tartózkodást, fenntartást az „idegen” kultúrájú népesség befogadásával szemben. Diskurzív tekintetben a monokulturalizmus hátrányos helyzetből kell, hogy megküzdjön a multikulturalizmussal, utóbbi ugyanis jóval hatékonyabb nyelvi „fegyvertárat” épített ki magának a „politikai korrektség” jelszava alatt. A monokulturalizmus szószólói gyorsan megkaphatják a „nacionalista”, „sovinizista”, „rasszista”, „xenofób” (idegengyűlölő) jelzőket, amelyekkel a multikulturalista ellenfél szimbolikusan diszkreditálja, kizárja őket a „művelt”, „intelligens” diskurzusból. A monokulturalista ezekkel szemben a „nemzetellenes”, „kozmpopolita”, „liberális” (vagy „libsi”, pejoratív értelemben), esetleg a „hazaáruló”, „idegenszívű”, „multikulti” kifejezések közül választhat, ha diszkreditálni akar, számolva a stilisztikai kötöttségekkel és a gyengébb diskurzív hatásokkal.

Megkísérhetjük a globalizmus és az antiglobalizmus alapállításainak mintájára összegyűjteni a multikulturalizmus diskurzusának visszatérő elemeit – hangsúlyozva, hogy a multikulturalizmusnak többféle változata létezik (lásd pl. Feischmidt 1997):

1. Minden kultúra egyformán értékes.
2. A kulturális sokféleség támogatandó érték.
3. A kultúrák együttélése kölcsönös tiszteletre, toleranciára nevel.
4. A nemzet és az állam nem monokulturális alapon szerveződik.
5. A migráció feltartóztathatatlan, így a multikulturális berendezkedés elkerülhetetlen.
6. A különböző kultúrájú közösségek békében élhetnek együtt, a migrációval járó konfliktusok kezelhetők.

A monokulturalizmus a föntiekkel szemben azt vallja, hogy:

1. A saját kultúra értékesebb egy közösség számára, mint más kultúrák.
2. A kulturális sokféleség veszélyezteti a nemzeti kultúrát.
3. A kultúrák együttélése párhuzamos társadalmakat eredményez.
4. A nemzet és az állam monokulturális alapon szerveződik.
5. A migrációt, a kultúrák vándorlását – amennyire lehet – fel kell tartóztatni.
6. A különböző kultúrájú közösségek között permanens súrlódásokra számíthatunk, a migrációval járó konfliktusok nem vagy csak igen nehezen kezelhetők.

Néhány példa a globalizáció és a migráció diskurzusainak összefonódására és küzdelmére

A 2015. évben nincs nehéz dolga annak, aki bizonyítani akarja, hogy a globalizáció és a migráció diskurzusai érintkeznek egymással. Az Ázsiából és Afrikából eddig nem tapasztalt létszámban nap mint nap Európába áramló – de azon belül is elsősorban a leggazdagabb országokban, főleg Németországban letelepedni vágyó – embertömeg készületlenül találta az Európai Unió szerveit és a tagállamok hatóságait. Az átgondolt, összehangolt cselekvést megnehezítik az ideológiai különbségek, amelyek a nyilvánosságban folyó diskurzív csatározások minden korábbinál élesebb megvilágításba helyeznek. Politikai csúcs- és mellékszerplők, elitcsoportok, pártok és pártcsaládok rivalizálása zajlik a közönség szeme előtt aktív médiakeretetéssel (vö. McCombs 1997; Wicks 2005) olyan kérdések körül, mint a humanizmus és az európaiság, a migránsokkal szembeni és a migránsoktól elvárható magatartás, a keresztényi viszonyulás és a kereszténység jövője, Európa, az Egyesült Államok és a NATO globális felelőssége a menekülthullám megindulásában, a terrorizmus, Európa biztonsága, egysége, eltartóképesége és perspektívái, az iszlám vallás és civilizáció értelmezése, a kulturális integráció eddigi tanulságai és kilátásai, a ténylegesen védelemre szoruló és a jobb élet reményében útnak indulók szétválasztása és szétválaszthatósága, esetleges visszatelepítése, a külső határok védelme és az Európán belüli szabad mozgás garantálása, a demokratikus felhatalmazás és konszenzusképzés a politikai döntéshozatalban, vagy például a szolidaritás, tehermegosztás a tagállamok között. A diskurzusok viszonylag rugalmasak, egy-egy szereplő kisebb-nagyobb mértékben változtathat a véleményén, de a kiindulópont és a végeredmény a multikulturalizmus vagy a monokulturalizmus valamely árnyalata globalista vagy antiglobalista kontúrokkal. Négy résztvevő megnyilatkozásaiból válogatva többféle jelentésképzési stratégiát figyelhetünk meg.

Jean-Claude Juncker, az Európai Unió végrehajtó szervének, az Európai Bizottságnak az elnöke pozíciója miatt nem kerülheti el az állásfoglalást a bevándorlásról, sőt javaslatokat kell, hogy megfogalmazzon. A *Népszabadság* 2015. augusztus 27-i számának *Fórum* oldalán *Együtt, bátran* címmel magyarul is közölt Juncker-szöveg először is a „menekült” szó egyértelmű preferenciáját mutatja (*menekültek, menekültügy, menekültkérdés*) a „migráns”-sal, „bevándorló”-val szemben (a *bevándorlás* szó négyszer előfordul a cikkben, a *bevándorló* csak egyszer, a *migráns* egyszer sem). Az „Európa” (lásd *európai, európaiság, európai értékek*) szó ízlése szerinti pozitív értéktartalommal való feltöltésére helyezi a hangsúlyt (konnotáció): a menekülteket segítő önkéntesek, kollégiumukat számukra megnyitó diákok képviselik azt az Európát, amelyikben Juncker „élni akar”, a negatív pólusra pedig a harag, elutasítás, „félelemvezérelt megnyilvánulások”, „gyűlöletbeszéd”, erőszakos reakciók, indultkeltő, „populista” kijelentések kerülnek. Elismeri, hogy nincs egyszerű válasz „a bevándorlás okozta kihívásra”, és hogy vannak olyan emberek, akiknek nincs joguk Európában maradni, ezért vissza kell őket juttatni hazájukba, de nem részletezi a „kihívásokat”, és hogy akinek nincs, miért nincs joga Európában maradni. Arra büszke, hogy Európának vannak a legjobban kidolgozott menekültügyi normái, és senkit sem fognak visszafordítani, akinek védelemre van szüksége. A „kerítések mögé bújás”, „elbarikádózás” implicit elhatárolódó célzás a magyar határellenőrzési intézkedésekre (implikátúra). Juncker humanista nyelvezete egy másik, Strasbourgban elmondott beszédében („State of the Union 2015: Time for Honesty, Unity and Solidarity”,¹ 2015. szeptember 9.) történelmi visszatekintéssel egészül ki. A legfőbb feladat most a „menekültválság” kezelése: az irányt Európa felé vevők túlnyomó része „menekült”, számuk magas, „néhányak számára ijesztő”, de nem a megrémülésnek, hanem az összehangolt cselekvésnek van itt az ideje. Büszkének kellene lennünk rá – hangoztatja –, nem félni attól, hogy Európa az a hely, amely a reményt és a stabilitást jelképezi sokak számára. A politikus részletezi a megtett anyagi és egyéb erőfeszítéseket, amelyek kiterjednek Szíriára és a legtöbb terhet vállaló országokra, kijelölné az Unión kívüli biztonságos államokat, és immár nagyobb energiát fektetne a külső határok biztosítására. Ugyanakkor Európa öregedő kontinens, szüksége van „tehetséges emberekre”, ezért megnyitná a legális migráció csatornáit, s a megoldandó problémából idővel „jól ellenőrzött erőforrás” lehetne. A multikulturalizmus potenciális hátulütőiről ismét nem szól semmit, viszont aktívabb, „asszertív” külpolitikát szorgalmaz Európa „szomszédságában”. Beszédének az a tetszetős fordulata, hogy az Európai Unióban nincs elég „európai”, és nincs elég „unió”, a teljes szöveg alapján a multikulturalizmus elfogadása felé hajló – vagy azt el nem utasító, azt is magába foglaló – ideológiai egységet („európaiság”) és a globalizmus felé hajló gazdasági-monetáris egységet („unió”) támogató politikát jelent. Ez utóbbinak rendeli alá a görög válság megoldása érdekében tett lépéseket. Növelné továbbá az euró jelentőségét a globális szinten, erősítve az euróövezet befolyását az IMF-ben és más nemzetközi szervezetekben.

Angela Merkel, Németország szövetségi kancellárja a német választók akaratóból viseli tisztségét. Európa legbefolyásosabb államának, egyúttal az európai migráció fő célszágának vezetőjeként rendszeresen ki kell fejtenie álláspontját. Nemcsak formálója a német és az európai közvéleménynek, hanem a közvélemény alakulására is föltehetően odafigyel, ha meg akarja őrizni támogatottságát – nem beszélve koalíciós partnerei (a bajor kereszténydemokrata CSU és a szociáldemokrata SPD), valamint párttársai véleményéről. Megszólalásai közül érdemes kiemelni a német törvényhozás alsóházában (Bundestag), a betérjesztett

1 http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-15-5614_en.htm.

migrációs törvénycsomag vitáján 2015. október 15-én elmondott beszédét, amelyben úgy fogalmaz, hogy „ábrándokat kerget, aki azt hiszi, hogy a digitalizáció és a globalizáció korában be lehet zárkózni” (MTI; vö. a *HVG* erről szóló cikkének címével: „Merkel az internettel érvelt a menekültek befogadása mellett”). Másnap egy konferencia megnyitóján, Hamburgban lényegében megismételte pártja, a konzervatív CDU ifjúsági szervezetének tagjai előtt, hogy „a bezárkózás az okostelefonok korában kudarcra van ítélve”, kiegészítve ezt azzal, hogy „a menekültválság olyasmi, mintha a globalizáció fonákja lenne”: a németek eddig inkább csak azt a szebbik oldalát tapasztalták meg, hogy támogatja az exportot, a német gazdaság egyik fő hajtóerejét, most viszont a globalizáció révén „a szíriai háború eljön hozzánk. Meg kell tanulnunk bánni ezzel is” (MTI). A szíriai háború és a nyomában kialakult menekültválság tehát a globalizáció (globalizmus?) egyik oldala, következménye, s mivel a globalizáció (globalizmus?) más oldalról Németország számára haszonnal jár, és különben sem lehet harcra szállni vele (implikátúra), hiszen „a globalizáció korában élünk”, meg kell tanulni „bánni” a menekültválsággal is. A nem szíriai bevándorlókra Merkel nem tér ki. Beszédmódja sokban hasonlít Junckeréhez, a humanista alaphang („menekültek”, segítőkészség, az emberi méltóság, védelem mindenkit megillet származástól, vallástól függetlenül, „az EU-ba igyekvő ezrek nyomását kerítések nem fogják visszatartani”) mellett azonban a bevándorlók két csoportjának megkülönböztetése (egyre) határozottabb nála: „a háború, üldöztetés és terror elől menekülő emberek jogosultak a védelemre, de aki »tisztán gazdasági okok miatt jön, annak nincs jogosultsága a védelemhez nálunk, vissza kell térnie« hazájába” (MTI; a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* című lapnak adott Merkel-interjúból idézve). Ezenkívül a kancellár a kulturális integráció szükségességére – azaz közvetve a multikulturalizmus problémáira – is kitér az interjúban: bevezették az „integrációs kurzus” intézményét („az összes migráns, aki ma hozzánk jön, kap egy hatszáz órás integrációs tanfolyamot”), a családgyejesítésnél rendszerint már a származási országban igazolni kell a németnyelv-tudást, mert „megtanultuk, hogy az integráció mindkét fél részéről erőfeszítéseket igényel, és ezzel nagy előrelépést értünk el”. A multikulturalizmus eszerint – feltételekkel és kölcsönös erőfeszítésekkel ugyan, de – működőképes. Sajátos német perspektíva érvényesül abban a megállapításban, mely szerint „a bezárkózásra irányuló igyekezet, például kerítések révén, mint Magyarországon, »csak ahhoz vezetett, hogy a menekültek más utakat választottak, de kevesebben nem lettek«. Magyarországnak nézőpontjából ennek a „bezárkózásnak” (negatív konnotáció) az eredménye másképp értékelhető, és tanulságai Merkel konklúziójánál talán messzebbre vezetnek.

Orbán Viktor, Magyarország miniszterelnöke egy ideje nyíltan szakított az európai nyilvánosságban uralkodó globalista és multikulturalista diskurzussal, amivel nagy nemzetközi figyelmet és heves bírálatokat vont magára. Azt, hogy a nyilvános politizálást nyelvi, diskurzív harcnak is tekinti, jól mutatják az olyan (metaforikus) kijelentései, mint például az, hogy 2008 előtt bizonyos – a liberális világszemlélettel ütköző – mondatok kimondása „az úriemberek közötti nemzetközi diskurzusból való kirekesztést vonta volna maga után”, miattuk „a provinciális magyar nyilvánosságban ma még botozás és kövezés jár” (Tusnádfürdő, 2014. július 26.), vagy hogy a migrációról szóló vitát „őszintén, a politikai korrektség nevű szájkosár nélkül, képmutatás nélkül, egyenes, őszinte, érthető módon kell megindítani” (MTI). Számos beszéde, nyilatkozata közül az ún. „tusványosi” (Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktábor) előadások tűnnek ki átfogó igényű világ- és nemzetpolitikai értelmezésükkkel. A 2014. évi beszéd („A munkaalapú állam korszaka következik”) óriási visszhangot váltott

ki jórészt egyetlen kifejezés, az „illiberális demokrácia” nem pejoratív, hanem inkább pozitív értéktartalmú használata miatt. Orbán kifejti, egymással összefüggésbe hozza, interpretálja a liberális demokráciák néhány válságtünetét, és javaslatot tesz egy „munkaalapú állam” megszervezésére, amely nem azon a liberális alapon nyugszik meg, hogy „mindent szabad megcselekednünk, ami a másik szabadságát nem sérti”, hanem azon, hogy „amit nem akarsz, hogy veled cselekedjenek, te se tedd azt másokkal”. Míg ez a szöveg a (neo)liberalizmus bírálatán keresztül karakteres globalizmuskritika, a 2015. évi előadás a migrációra fókuszál, és érvelését a monokulturalizmus hatja át. „Ki gondolta volna, hogy Európa nem tudja megvédeni a saját határait még a fegyvertelen menekültekkel szemben sem”, és hogy a lehallgatási botrány (Snowden-ügy) után „mi, európaiak úgy teszünk majd, mintha mi sem történt volna, és barátságosan folytatjuk szabadkereskedelmi tárgyalásainkat azzal a féllel, aki valószínűleg hamarabb ismeri tárgyalási álláspontjainkat, mint mi saját magunk?” – teszi fel a szónoki kérdést a miniszterelnök. Itt a „menekült” nem szerencsés szóválasztás (menekültektől megvédeni a határokat), és egyébként nem is jellemző Orbánra, mert inkább „illegális” vagy „törvénytelen bevándorlók”-ról, másutt „migránsokról”, „újkori népvándorlásról” beszél, ugyanis szerinte „természetesen vannak valódi menekültek, de sokkal többen vannak olyanok, akik az európai életforma előnyeit szeretnék élvezni”, s minthogy „szabályos módon ennyi ember sohasem tudna bejutni az unió területére, egyre többen vállalják és fogják vállalni a törvénytelen bevándorlással járó veszélyeket”. A szabadkereskedelmi tárgyalások és „jó néhány brüsszeli pénzügyi és politikai erőközpont” azon „rögeszmés” igyekezete, hogy „eltöröljék a nemzeti kereteket, meggyengítsék a nemzetállami szuverenitást, és felszámolják a nemzeti identitásokat”, a neoliberalis ideológiát tükrözik, amellyel szemben Orbán antiglobalizmusa a nemzeti és állami szuverenitást erősítené. A multikulturalizmust implicit módon a huntingtoni (1998 [1996]) értelemben vett civilizációk egymás mellett élésével azonosítja, elkerülve ennek kimondását: „Ebben a körben nem kell arról beszélnem, hogy mi a különbség a multietnikus és a multikulturális között”. Természetesen egy multietnikus közösség is nevezhető multikulturálisnak, akár a mai Magyarország is (nem beszélve, mondjuk, az Osztrák–Magyar Monarchiáról), amennyiben a különböző etnikumoknak más-más a kultúrája, de Orbánnál a „más civilizációs alapokon álló embertömegek” alkotta társadalom a multikulturális társadalom. „Őrületség”-nek nevezi a törekvést „egy nemzetek feletti Európai Egyesült Államok létrehozására” (antiglobalizmus), az európai polgár életmódjának, az európai értékeknek és az európai nemzeteknek az eltűnésétől, pontosabban a „felismerhetlenségig történő megváltozásától” tart (monokulturalizmus), a baloldalhoz asszociálva a bevándorlás támogatását, mivel a baloldal „abban nem veszélyforrást, hanem lehetőséget lát”, „mindig is gyanakvással nézett a nemzetekre és a nemzeti identitásra”, és úgy gondolkodik, hogy „a bevándorlás eszkalálódása végletesen meggyengítheti, sőt felszámolhatja a nemzeti kereteket, és ezzel a baloldal eddig beláthatatlan történelmi távú célja is teljesülne”. Összekapcsolja a törvénytelen bevándorlást a nemzeti önazonosság problémájával, a terrorizmussal, a munkanélküliséggel és a bűnözéssel, reflexív módon áttörve a politikai korrektség diskurzív gátjait. Végkövetkeztetése az, hogy „a törvénytelen bevándorlás Magyarországot és Európát egyaránt fenyegeti. Veszélyt jelent közös értékeinkre, közös kultúránkra, sőt a sokszínűségünkre is, fenyegeti az európai ember biztonságát, és megingatja képességünket, hogy stabilizáljuk a gazdasági eredményeinket”. Több helyütt a kereszténység védelméről és a párhuzamos társadalmak kialakulásának megelőzéséről is beszél (például a spanyol Intereconomía TV-nek adott interjújában; MTI, 2015. október 23.).

Soros Györgynek (vagy George Sorosnak), a nemzetközi pénzügyi-gazdasági életben vállalt aktív tevékenységéről, befektetéseiről és alapítványairól ismert magyar származású amerikai üzletembernek a nevét gyakran összefüggésbe hozzák a neoliberalizmus ideológiájával és a globalizmus diskurzusával, ezért az európai migráció kérdésében kinyilvánított véleménye rávilágít a globalizmus és a multikulturalizmus kapcsolatának némely aspektusára. A brit *Financial Times* napilapban (2015. július 26.) közölt véleménycikke² erősen szorgalmazza a közös uniós menekültügyi politikát, a migráció legalizálását, amelyet szerinte az Európai Unió legtöbb állampolgára támogat, de a határokon kialakult káosz „a populizmust szítja”. Szót emel a magyar kerítés ellen. Történelmi párhuzamai között szerepel 1956 is. Az Európai Unió értékeire és a felelősség megosztására hivatkozik, javasolva, hogy külföldről is lehessen menedékkérellemmel fordulni az EU-hoz, amely a libanoni, jordániai és más menekülttáborokban tartózkodó szíriai menekülteket (orvosokat, nővéreket, építőmunkásokat) saját munkaerőpiacán hasznosíthatná. Egy másik felületen³ (2015. szeptember 26.) önzősséggel vádolja a tagállamokat, aminek a menedékkérők a fő áldozatai. Átfogó terve hat összetevőből áll. Az első, hogy az Uniónak évente legalább egymillió menedékkérőt kellene fogadnia az ő és a tagállamok igényeire figyelemmel (lehetőleg mindenki oda menjen, ahová szeretne, és ahol szívesen fogadják), két évig fejenként 15 ezer euró támogatást nyújtva a letelepedőknek hosszú távú kötvénykibocsátással. A második, hogy az Európai Unió álljon az élére annak a globális erőfeszítésnek, amely a libanoni, törökországi stb. menekülttáborokban élőket támogatná. A harmadik, hogy az Unió hozzon létre egy „Menekültügyi és Migrációs Ügynökséget”, valamint egy határvédelmi szervet a 28 különböző tagállami rendszer helyett, amely jelenleg „nem működik”. A negyedik: biztonságos útvonalak kijelölése, az ötödik a menedékkérőkre és migránsokra vonatkozó egységes és globális eljárásrend kidolgozása, végül a hatodik a nem kormányzati szereplők, az egyházak és a magánszféra bevonása, támogatásának megnyerése. Ezután Soros röviden bírálja Orbán Viktor szintén hat pontból álló tervét, amelyet az Európa Tanács rendkívüli ülésén terjesztett elő, mert az „alárendeli a menedékkérők és a migránsok emberi jogait a határok védelmének, megosztja és megsemmisítéssel fenyegeti az EU-t értékeinek feladásával és a kormányzását biztosító törvények megsértésével”. Soros tehát a „menedékkérők” kifejezést részesíti előnyben (bár néhol a „migráns”-t is használja), egyértelműen migrációpárti (az évi legalább egymillió migráns letelepítése kötvénykibocsátással egészen extrém javaslat), az emberi jogok, Európa morális felelőssége és az állítólagos gazdasági ésszerűség felől közelíti meg a kérdést, kulturális beilleszkedési, szociológiai problémákat, biztonsági kockázatokat nem említ, a nemzetállami hatásköröket az uniós hatáskörök javára gyengítené, és meg akarná győztesíteni az Unióval az egész európai társadalmat a globalista-multikulturalista politika helyességéről.

Összegzés

Egy diskurzuselemző általában kevés számú, kezelhető terjedelmű szöveg apró részletekbe menő nyelvi elemzését adja, ahogy az általam idézett Fairclough (2006) példát mutat rá a globalizáció diskurzusait taglalva, vagy ahogy másutt magam is tettem (Nemesi 2011b).

2 <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/b6108088-3212-11e5-91ac-a5e17d9b4cff.html#axzz3pV5NOqEF>.

3 <http://www.project-syndicate.org/commentary/rebuilding-refugee-asylum-system-by-george-soros-2015-09>.

Az előzetesen jellemzett négy alapdiskurzus uralkodó jegyeire összpontosítva ebben a dolgozatban nyelvészeti szempontból csak kissé felszínesen tudtam érzékeltetni azok összefonódását és rivalizálását. Tágabb keretek között számos további nyelvi finomságot, érdekességet lehetne feltárni velük kapcsolatban többféle (retorikai, pragmatikai, szemantikai stb.) fogalmi apparátust és módszert alkalmazva. Azt viszont reményeim szerint sikerült bemutatni, mekkora a jelentősége a használt nyelvnek a diskurzusok és a mögöttük meghúzódó ideológiák sikerre vitelében, és hogy a nyilvánosságban való eligazodás, az önálló véleményformálás a mediatisált vitákban nem kis nyelvi tudatosságot és éberséget igényel. Ennek ráadásul ki kell egészülnie megfelelő vizuális-szemiotikai műveltséggel és éberséggel, hogy azon botránkozzunk meg, ami valóban megbotránkoztató, az iránt érezzünk szánalmat, aki valóban szánalomra méltó, azt tartjuk tisztességesnek és jó szándékúnak, avagy tisztességtelennek és gonosznak, aki valóban az, ne pedig azt, aki annak látszik, és így tovább. A befogadók előzetes attitűdjeinek és értelmezési stratégiáinak kutatása szintén külön nagy feladat: ma már kommunikációelméleti közhely, hogy a befogadó nem passzív elsenvedője a rá irányuló meggyőzési kísérleteknek, hanem interpretál és szelektál, ugyanakkor bizonyos körülmények között és bizonyos technikákkal igenis manipulálható.

Hivatkozott irodalom

- Banerjee, Subhabrata Bobby és Stephen Linstead (2001): Globalization, Multiculturalism and Other Fictions. Colonialism for the New Millennium? *Organization* 8(4): 683–722.
- Bauman, Zygmunt (2002 [1998]): *Globalizáció: társadalmi következmények*. Szeged: Szukits.
- Beck, Ulrich (2005 [1997]): *Mi a globalizáció?* Szeged: Belvedere Meridionale.
- Bhagwati, Jagdish (2004): *In Defense of Globalization*. Oxford: Oxford University Press.
- Billig, Michael (2003): Critical Discourse Analysis and the Rhetoric of Critique. In *Critical Discourse Analysis. Theory and Interdisciplinarity*. Gilbert Weiss és Ruth Wodak (szerk.). New York: Palgrave Macmillan, 35–46.
- Berger, Peter L. (1998 [1997]): A globális kultúra négy arca. *2000* 10(7–8): 16–20.
- Bogár László (2003): *Magyarország és a globalizáció*. Budapest: Osiris.
- Castells, Manuel (2005–2007 [1996–1998]): *Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra I–III*. Budapest: Gondolat – Infonia.
- Chilton, Paul (2004): *Analysing Political Discourse. Theory and Practice*. London: Routledge.
- Chomsky, Noam (1999): *Profit over People. Neoliberalism and Global Order*. New York: Seven Stories.
- Clayman, Steven és John Heritage (2002): *The News Interview. Journalists and Public Figures on the Air*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coupland, Nikolas (szerk.) (2010): *The Handbook of Language and Globalization*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Egedy Gergely (2006): A multikulturalizmus dilemmái. Nagy-Britannia példája. *Polgári Szemle* 2(6): 21–30.
- Ellwood, Wayne (2003 [2001]): *A globalizáció*. Budapest: HVG.
- Fairclough, Norman (2006): *Language and Globalization*. London: Routledge.
- Feischmidt Margit (1997): Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa. In *Multikulturalizmus*. Feischmidt Margit (szerk.). Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium, 7–28.
- Foucault, Michel (1991 [1970]): A diskurzus rendje. *Holmi* 3(7): 868–889.
- Fowler, Roger, Bob Hodge, Gunther Kress és Tony Trew (1979): *Language and Control*. London: Kegan Paul.
- Giddens, Anthony (2005 [1999]): *Elszabadult világ. Hogyan alakítja át életünket a globalizáció?* Budapest: Napvilág.
- Hammersley, Martyn (1997): On the Foundations of Critical Discourse Analysis. *Language and Communication* 17(3): 237–248.
- Hátori Ágnes (2007): Párbajokról nyelvészeti. Miniszterelnöki viták jellegzetességei társalgáselemzési szempontból. *Századvég* (43): 3–35.
- Held, David és Anthony McGrew (szerk.) (2000): *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*. Cambridge: Polity.

- Hodge, Bob és Roger Fowler (2008 [1979]): Orwell nyelvészete. In *Szöbeli befolyásolás II.* Síklaki István (szerk.). Budapest: Typotex, 255–272.
- Huntington, Samuel P. (1998 [1996]): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása.* Budapest: Európa.
- Jessop, Bob (2004): Critical Semiotic Analysis and Cultural Political Economy. *Critical Discourse Studies* 1(2): 159–174.
- Kontra Miklós (szerk.) (2003): *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon.* Budapest: Osiris.
- Lechner, Frank J. és John Boli (2000): *The Globalization Reader.* Malden: Blackwell.
- McCombs, Maxwell (1997): New Frontiers in Agenda Setting. *Agendas of Attributes and Frames.* *Mass Comm Review* 24(1–2): 32–52.
- Martin, Hans-Peter és Harald Schumann (1998 [1996]): *A globalizáció csapdája. Támadás a demokrácia és a jólét ellen.* Budapest: Perfekt.
- Massey, Douglas S., Joaquín Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Adela Pellegrino és J. Edward Taylor (2001 [1993]): A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés. In *A migráció szociológiája.* Sik Endre (szerk.). Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, 9–40.
- Mills, Sara (1997): *Discourse.* London: Routledge.
- Murai András (2010): Meggyőzés és vizuális élvezet. Antikapitalista és antiglobalista dokumentumfilmekről. *Médiakutató* 11(2): 67–75.
- Nádasdy Ádám (2006): A nyelvészet és területei. In *Magyar nyelv.* Kiefer Ferenc (szerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 15–27.
- Nemesi Attila László (2007): A hírszövegek jelentéskategóriákon alapuló elemzése. In *A médiahír mint rítus.* Andok Mónika (szerk.). Eger: Líceum, 49–57.
- Nemesi Attila László (2011a): Nem verbális és képi befolyásolás. In *uő Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció. Hét tanulmány.* Budapest: Loisir, 157–175.
- Nemesi Attila László (2011b): Befolyásolás a nyelv eszközeivel. In *uő Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció. Hét tanulmány.* Budapest: Loisir, 177–206.
- Palmer, Gary B. (1996): *Toward a Theory of Cultural Linguistics.* Austin: University of Texas Press.
- Péter Mihály (1991a): Érzelmi-értékelő tartalmak a szójelentésben. *Magyar Nyelv* 87(2): 134–144.
- Péter Mihály (1991b): *A nyelvi érzelmkifejezés eszközei és módjai.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Póczik Szilveszter, Fehér Lenke, Dunavölgyi Szilveszter, Jagusztin Tamás és Windt Szandra (2008): Nemzetközi migráció – nemzetközi kockázatok. *Magyar Tudomány* 169(9): 1095–1107.
- Reisigl, Martin és Ruth Wodak (2001): *Discourse and Discrimination. Rhetorics of Racism and Antisemitism.* London: Routledge.
- Rodrik, Dani (2014 [2011]): *A globalizáció paradoxona. Demokrácia és a világgazdaság jövője.* Budapest: Corvina.
- Robertson, Roland (1992): *Globalization. Social Theory and Global Culture.* London: Sage.
- Robertson, Roland (1995): Glocalization. Time–Space and Homogeneity–Heterogeneity. In *Global Modernities.* Mike Featherstone, Scott Lash és Roland Robertson (szerk.). London: Sage, 25–44.
- Saussure, Ferdinand de (1997 [1916]): *Bevezetés az általános nyelvészetbe.* Budapest: Corvina.
- Song, Sarah (2010): Multiculturalism. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* Interneten: <http://plato.stanford.edu/entries/multiculturalism/> (utolsó letöltés: 2015. szeptember 1.).
- Steger, Manfred B. (2009 [2002]): *Globalisms. The Great Ideological Struggle of the Twenty-first Century.* (3. kiadás.) Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Steger, Manfred B. (2003): *Globalization. A Very Short Introduction.* Oxford: Oxford University Press.
- Steger, Manfred B. és Ravi K. Roy (2010): *Neoliberalism. A Very Short Introduction.* Oxford: Oxford University Press.
- Stiglitz, Joseph E. (2003 [2002]): *A globalizáció és visszasságai.* Budapest: Napvilág.
- Szabó Márton (2003a): Diskurzuselemzés és politikatudomány. *Politikatudományi Szemle* 12(3): 41–58.
- Szabó Márton (2003b): *A diszkurzív politikatudomány alapjai.* Budapest: L'Harmattan.
- Tomlinson, John (1999): *Globalization and Culture.* Chicago: The University of Chicago Press.
- van Dijk, Teun A. (1991): *Racism and the Press.* London: Routledge.
- van Dijk, Teun A. (1993): *Elite Discourse and Racism.* Newbury Park: Sage.
- van Dijk, Teun A. (2000 [1993]): A kritikai diskurzuselemzés elvei. In *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus.* Szabó Márton, Kiss Balázs és Boda Zsolt (szerk.). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 442–477.
- van Dijk, Teun A. (2006): Discourse and Manipulation. *Discourse and Society* 17(2): 359–383.
- Vertovec, Steven és Susanne Wessendorf (szerk.) (2010): *The Multiculturalism Backlash. European Discourses, Policies and Practices.* London: Routledge.

- Wicks, Robert H. (2005): Message Framing and Constructing Meaning. An Emerging Paradigm in Mass Communication Research. In *Communication Yearbook*, Vol. 29. Pamela J. Kalbfleisch (szerk.). Mahwah: Lawrence Erlbaum, 333–361.
- Widdowson, Henry G. (1995): Discourse Analysis. A Critical View. *Language and Literature* 4(3): 157–172.
- Widdowson, Henry G. (1998): The Theory and Practice of Critical Discourse Analysis. *Applied Linguistics* 19(1): 136–151.
- Wilson, John (1990): *Politically Speaking. The Pragmatic Analysis of Political Language*. Oxford: Blackwell.
- Wodak, Ruth (2015): *The Politics of Fear. What Right-Wing Populist Discourses Mean*. London: SAGE.
- Wodak, Ruth és Michael Meyer (2009 [2001]): *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage.
- Wodak, Ruth és Teun A. van Dijk (szerk.) (2000): *Racism at the Top. Parliamentary Discourses on Ethnic Issues in Six European States*. Klagenfurt: Drava Verlag.
- Wolf, Martin (2004): *Why Globalization Works*. New Haven: Yale University Press.